

Semiotik

- Hvordan hænger tegn, billeder og betydninger sammen?

En fisk på en bil, en aubergine i en besked, bogstaver på et stykke papir. Alt sammen er det tegn, som betyder noget for os, hvis vi altså har den viden, der skal til for at forstå tegnet. Vi bruger hele tiden tegn til at kommunikere med hinanden. Nogle tegn har endda mange forskellige betydninger, som man skal kende for at kunne afkode tegnet helt. Fisken på bilen er ikke tegn på en fiskeelsker, men på, at den, der kører bilen, er kristen. Auberginen er ikke en uskyldig frugt, men et seksuelt fallossymbol. De mærkelige streger og buer, som er vores alfabet, er tegn på lyde, som bliver til ord i vores sprog, når vi har knækket læsekoden og kan sætte dem sammen.

Hele det felt, som handler om tegn og betydninger, kaldes for *semiotik*, der kommer fra græsk og betyder *tegnfortolkning*. Hvis du skal afkode - altså fortolke - tegn, så kræver det viden om den kontekst, tegnet bruges i, fordi den er afgørende for betydningen. Når din mor bruger en aubergine i sin sms, så betyder det noget helt andet, end hvis din kæreste gør det. Tegn kan altså have mange betydninger i forskellige kontekster og disse kan sagtens forandre sig og nye betydninger kan komme til.

Indeks, ikon, symbol

Det her med, hvordan tegn og betydning hænger sammen, er altså komplekst. Derfor navngav filosofen Charles Peirce i 1800-tallet tre tegntyper, hvor tegn og betydning på forskellig vis knyttes sammen. Han kaldte tegntyperne for ikoner, symboler og indeksikale tegn.

Et ikon ligner det, som det betyder. Et billede af en fisk på et skilt betyder, at her er der fisk. Du behøver altså en viden om den konkrete ting, der visualiseres, for at afkode tegnet. Har du aldrig set en fisk, så kan du ikke afkode tegnets betydning, men kender du til fisk, så kan du godt forstå det. Det samme gælder piktogrammer, der gerne helt enkelt skal fortælle os, hvad vi skal gøre, uden at det kræver den store viden.

Et symbol har ikke en visuel lighed med det, det betyder. Det *ligner* altså ikke fysisk det, som det er et tegn på. Ligesom med fisken på bilen, som ikke betyder "her er en fiskeelsker", men "her er en kristen". Fisken er et symbol på kristendom - ja, faktisk mere præcist for Jesus. Og det kan du kun afkode, hvis du ved det. Ellers misforstår du tegnet. Vi er konstant omgivet af symboler. Piktogrammer er faktisk ikke kun ikoner, men oftest også symboler. Ser du fx et piktogram med en person i kørestol på en parkeringsplads, så betyder det jo ikke kun, at mennesker i kørestole må holde der. Nej, det er et symbol for, at alle med fysisk handicap kan holde på pladsen.

Et indeksikalt tegn er måske det mest enkle og samtidig det mest komplekse tegn, fordi det virker ægte og troværdigt, men sagtens kan snyde os. Det indeksikale tegn er et konkret, fysisk spor - et direkte aftryk. Det nemmeste eksempel at give er nok et fodspor i sandet. Fodsporet ligner ikke foden, det er ikke et efterlignende billede af en fod. Det er heller ikke et symbol på en fod med en eller anden dybere mening, som vi skal afkode. Det er bare et helt konkret tegn på, at her er gået en fod. Det indeksikale tegn har derfor en helt særlig nærhed til det, som det betyder. Jeg kan sagtens lave et billede af en fisk uden at have rørt den og forstå, at fiskesymbolet på bilen betyder

Jesus, uden at jeg har mødt Jesus. Men det indeksikale tegn kræver, at det faktisk har berørt det, som det er tegn på.

Hvis vi nu bliver i den kristne symbolverden og går langt tilbage i tiden, så er en af de helligste kristne ting (også kaldet *reliquier*) inden for den kristne kirke *Veronikas svededug*. Det er et stykke stof med noget, der ligner aftrykket af et menneskeansigt. Ifølge myterne tørrede Jesus sveden af sit ansigt i stoffet, og efterlod et aftryk, der ses som et tegn på - ja, bevis på - at Jesus har rørt stoffet og eksisteret. Der er ingen tvivl om, at indeksikale tegn er meget stærke, fordi de har en helt særlig troværdighed og sandhedsværdi - det virker ikke som om, de kan lyve. Hvilket de selvfølgelig kan - og det kan bruges og er blevet brugt som virkemiddel i kunst for at skabe en særlig ærlighed, styrke og troværdighed i værket.

Netop den indeksikale karakter er det element, det gør, at fotografier virker så troværdige på os. Selv efter det digitale fotografi er kommet, som jo faktisk er 100% manipulerbart, opfatter vi oftest fotografiet som en objektiv og sand gengivelse af virkeligheden. Her skal vi selvfølgelig være kritiske. For det indeksikale tegns ægthed, troværdighed og uskyldighed kan sagtens være ren illusion.

Fotografiets indeksikale 'sandhed' og interikonicitet

Fotografier har en helt særlig troværdighed som billede og tegn, fordi det i princippet er en direkte afsmitning af det, der fotograferes. Selve ideen med fotografiet er, at vi kan fastholde den ellers flygtige virkelighed - for altid. Et barn bliver født og øjeblikket, hvor det sker, er tabt for evigt. Vi kan måske huske det, men langsomt glemmer vi detaljerne eller de er tågede af smerte. Men hvis vi har taget et fotografi af det nyfødte barn, så er barnets fødsel gemt. Tiden er sat i stå. Øjeblikket er på forunderlig vis fastfrosset for evigt.

Når vi tænker på fotografi - om det så er det gamle, oprindelige analoge eller nutidens digitale fotografi - så vil det nok altid være fotografiets evne til at vise os og fastholde virkeligheden, vi først tænker på. Det er fotografiets mest grundlæggende træk.

Allermest troværdigt er det analoge fotografi. Det blev udviklet i 1800-tallet og virker ved, at man har nogle gennemsigtige plader, der er behandlet med en eller anden kemisk opløsning, som er lysfølsom. Pladen bliver puttet ind i et kamera, som bliver åbnet af fotografen, så pladen i et stykke tid bliver udsat for lys udefra. Og så forandrer lyset de dele af pladen, det har ramt. Lysets aftryk udefra har altså afsat et indeksikalt tegn på pladen inde i kameraet. Ordet fotografi betyder da også "at tegne/skrive med lys". Efterfølgende skal der så flere kemikalier til for at få billedet ned på noget papir. Og til slut har man et analogt fotografi.

Men det er vigtigt at huske på, at selv analoge billeder altid har været manipulerbare og aldrig er et fuldstændig objektivt, troværdigt og sandt medie. Fotografens valg af motiv, efterfølgende klipning, fremkaldelse og evt. tegning på negativet (pladen hvorpå lyset har sat sit aftryk) er med til at påvirke det, vi ser på billedet. Fotografens rolle, valg og fravalg har stor betydning for, hvordan billedet kommer til at se ud. Billedet er altså ikke blot en objektiv gengivelse af den sande virkelighed, der er fotograferet. Analoge fotografier kan manipuleres (og er blevet det) i næsten samme grad som digitale fotografier. Og digitale fotografier er jo bare en samling af farvede pixels,

som kan manipuleres på alle mulige måder - se bare Harry Potter og hvor troværdigt fotografiet og filmmediet kan fremstille

Fotografiets grå mytologi - virkelighed og illusion

Kunsthistorikeren Lars Kiel Bertelsen har brugt begrebet *grå mytologi* om fotografier. *Hvid mytologi* er ideen om, at fotografier er rene, ærlige indeksikale tegn på den virkelighed, de er et billede af. Men Bertelsen argumenterer for, at den hvide mytologi altid har været og er en illusion. Den anden yderlighed er den *sorte mytologi*, hvor vi slet ikke anerkender, at der er en sammenhæng mellem virkeligheden og fotografi. Også den yderlighed ville være forkert at gå i, for der er jo sammenhæng mellem fotografi og det fotograferede - hvor manipuleret den så end måtte være.

Teorien om den grå mytologi er Bertelsens forsøg på at favne fotografiet både som indeksikalt sandhedsvidne og som et manipulerbart billede. Her taler han eksempelvis om, at fotografier både kan manipuleres bevidst, men at fotografer også bevidst og ubevidst arbejder ud fra nogle ideer om, hvordan fotografiet bør se ud. Fotografen har gennem sit liv set mange billeder - det har vi alle - og disse billeder sætter standarden for, hvordan fotografen selv tager og behandler sine billeder. Dette kaldes også for *intertekstualitet* eller *interikonicitet* og handler om, at samme type billeder ofte ligner hinanden - at der er sammenhænge og fællestræk mellem forskellige billeder.

Lad os give et eksempel: Du vil tage et fotografi af et næsehorn (analogt eller digitalt). Til det har du selvfølgelig brug for faktisk at stå over for et næsehorn. Heri ligger den direkte indeksikale kontakt mellem virkeligheden (næsehornet) og dit fotografi. Men nu står du overfor næsehornet og skal bestemme dig for, hvorfra du vil tage billedet? Fra siden, forfra, bagfra, nedefra, oppefra? Sandsynligheden er rigtig, rigtig stor for at du - hvis det da er muligt - vil tage et fotografi af næsehornet fra siden. Det er nemlig den måde, vi igennem mange hundrede år mest har tegnet, malet og fotograferet næsehorn. Og disse billeder kan ikke undgå at påvirke dig og dit fotografi af næsehornet - om du vil det eller ej. Det vil sige, at billedet af næsehornet allerede findes oppe i dit hoved, inden du tager fotografiet. Du påvirker altså det billede, der i sidste ende kommer ud af mødet med dyret. Og derfor er fotografier aldrig rene, troværdige indeksikale tegn. Dette er teorien om fotografiets grå mytologi.

Semiotik - Inspiration

Til dine analytiske undersøgelser

Når du arbejder analytiske med semiotik, kan du bruge teorien til at udvælge værker og undersøge, hvordan og hvorfor værkerne på forskellig vis arbejder med forholdet mellem tegn og betydning.

Udvælg nogle aspekter af teorien - fx kan du arbejde enten med tegn som ikon, symbol eller indeks - med tryk eller med fotografier, der i særlig grad leger med sit indeksikale træk. Søg så efter værker eller billeder, hvor du kan se, det kommer til udtryk. Beskriv præcis hvordan, du kan se det kommer til udtryk i værkets form, indhold og kontekst. Og brug begreberne fra teoriteksten i din analyse.

Kunsthistorisk er det særligt relevant at arbejde med symboler i forhold til middelalder og renæssance og barokkunst. Stillebenmotiver har mange symbolske tegn i sig. Symbolismen er også oplagt at undersøge. Surrealisterne beskæftigede sig rigtig meget med forholdet mellem tegn og betydning og de legede også med fotografiets indeksikale uskyld ved at bruge fotografiet som kunstnerisk medie. Fotojournalistik, almindelige fotografier og manipulerede fotografier gennem tiden er også interessante at arbejde med i forhold til fotografiets mytologi og interikonicitet - undersøg fx hvordan jeres familiefotografier ser ud og sammenlign med historiske familiefotografier.

Flere kunstnere arbejder direkte med indeksikale aftryk i værker, hvor kunstnerens (eller beskuerens) fingeraftryk er tydelige i værket eller tryk af objekter, planter eller kropsdele.

Du kan også gå ud i byen. Der er fyldt med tegn: ikoner, symboler og indeksikale tegn lige udenfor din dør. Disse kan registreres og kategoriseres (og bearbejdes i praksis).

Du kan med fordel søge på følgende kunstnere: Willem Claesz Heda, Arnold Böcklin, René Magritte, Man Ray, Yves Klein, Lilibeth Cuenca Rasmussen, Frida Kahlo, Salvador Dalí, Nan Goldin, Tracey Emin, Kara Walker, Anders Bonnesen, Francis Tabary, Peter Callesen...

Til dine praktiske undersøgelser

Når du vil undersøge det semiotiske felt i praksis, kan du prøve at udvælge en eller flere af tegntyperne, forskellige typer af tryk eller fotografiet og prøve at arbejde med på forskellig vis at indkode betydninger i dine produkter. Hvad skal der til, for at et værk kommunikerer det, du ønsker? Kan du indkode skjulte budskaber? Kan du måske drille og lege med betydninger, så din beskuer bliver helt forvirret? Hvad vil du med værket?

Du kan også kaste dig ud i en masse eksperimenter. Prøv eksempelvis at eksperimentere med symboler, som giver mening i forskellige kontekster, fx populærkulturelle symboler, eller eksperimenter med forskellige typer af aftryk og indeksikale tegn. Eller måske vil du hellere eksperimentere med motiver og symboler, som i teorien forbindes med det grimme. Karnevallet, det hverdagslige, kropsfunktioner, deformitet, kropsåbninger osv. Tænk over, hvad du gerne vil sige med det grimme - hvad er dit større budskab? Vil du gøre op med forbrugersamfundets idealiserede visuelle kultur? Med kunsthistoriens idealiserede skønhedsideal? Vil du sætte fokus på de mørke sider af menneskets psyke i et samfund, hvor psykisk sygdom er et tabu?

Til videre læsning i bogen

Artiklen *Vanitas og Memento mori* handler om en særlig type tegn og betydninger - om liv og død. I *Gestalt og Pareidolia* kan du læse om, hvordan vi genkender billeder.

Kilder:

Bertelsen, Lars Kiel: "Fotografiets grå mytologi" fra *Historier på kanten af et medie*. Rævens Sorte Bibliotek, 2001

"Semiotik" fra *SKULPTURSTUDIER analyseredskab til gymnasie og HF*

<https://tilbygningen.dk/skulpturstudier/artikler/begreber/semiotisk-billedlaesning>